

Marcin Kuczok

(Katowice)

JOHN HENRY NEWMAN – MISTRZ PIÓRA DWÓCH WYZNAŃ?

Abstract

The article aims at answering the question whether John Henry Newman (1801-1890), a prolific writer of the Victorian era, can be considered a wordsmith whose writing reached the highest degree of artistic mastery. The paper analyzes the most important genres Newman employed in his Anglican and Catholic periods of life, and subsequently presents the opinions of literary critics regarding the quality and value of his writing. Finally, the author examines the impact of Newman's literary works on culture and art, as well as on literature of both his era and in the centuries to follow.

Key words

John Henry Newman, wordsmith, genres of language, literary criticism

WSTĘP

Gdy przyglądamy się sylwetce bł. Johna Henry'ego Newmana (1801-1890), nie sposób pominąć faktu wielowymiarowego charakteru tożsamości tej postaci. W źródłach encyklopedycznych i biograficznych Newman jest określany jako wybitny intelektualista epoki wiktoriańskiej, filozof, teolog, wykładowca akademicki, lider ruchu oksfordzkiego, duchowny, kaznodzieja i duszpasterz akademicki, sławny konwertyta, duchowy syn św. Filipa Neri, kardynał, a także jako prekursor Soboru Watykańskiego II¹, czy wręcz jako ojciec Kościoła epoki nowożytnej². Wśród tych rozmaitych określeń, które opisują przeróżne aspekty tożsamości Newmana, można znaleźć także: pisarz, poeta, eseista, tłumacz. W zasadzie to właśnie pióro stanowiło dla niego główne narzędzie pracy, zarówno w anglikańskim, jak i katolickim okresie jego życia. Owocem pracy pisarskiej Newmana jest pozostawiona spuścizna, która obejmuje kilkadziesiąt tekstów opublikowanych nie tylko za życia, ale także już po śmierci. Reprezentują one najróżniejsze formy i gatunki wypowiedzi pisemnej – od pamiętnika i listu, poprzez artykuły prasowe, szkice historyczne i traktaty teologiczne, po kazanie, powieść i poezję. Tutaj jednak rodzi się ważne pytanie, na które niniejsza praca ma odpowiedzieć: czy twórczość pisarska Newmana, tak bogata w zakresie objętości, jak też stosowanych przez autora form i gatunków języka, pozwala nam na to, by postrzegać Newmana jako mistrza pióra?

Artykuł rozpoczyna się od analizy gatunkowej twórczości pisarskiej Newmana, najpierw w okresie anglikańskim jego życia, a potem katolickim. Następnie zostaje dokonany przegląd ocen i komentarzy, jakie Newmanowi wystawili krytycy literatury brytyjskiej, ze szczególnym uwzględnieniem prozy, poezji oraz twórczości kaznodziejskiej. W dalszej części przyjrzymy się temu, jak twórczość literacka Newmana została przyjęta przez kulturę i sztukę jeszcze za życia jej autora oraz w kolejnych wiekach historii.

¹ W. Życiński, Newman, [w:] Encyklopedia katolicka, 13, Lublin 2009, s. 973. Zob. także: I. Ker, The father of Vatican II: John Henry Newman and doctrinal continuity [online]. Australian Broadcasting Corporation [dostęp: 2016-09-11]. Dostępny w Internecie: <<http://www.abc.net.au/religion/articles/2012/10/11/3608166.htm>>.

² U. Wick-Alda, P.B. Wodrazka, Jan Henryk Kardynał Newman – nowy Błogosławiony Kościoła, [w:] U. Wick-Alda, P.B. Wodrazka, Prowadziło go łagodne światło. Błogosławiony John Henry Newman, tłum. M. Stebart, b.m.w. 2011, s. 4.

TWÓRCZOŚĆ PISARSKA NEWMANA W OKRESIE ANGLIKAŃSKIM

Formy wykorzystania języka i jego charakter są tak zróżnicowane, jak urozmaicone są formy aktywności człowieka. Niemniej jednak wypowiedzi ludzi, tak ustne, jak i pisemne, w różnych sytuacjach dają się ująć w pewne określone typy, nazywane przez językoznawców gatunkami mowy. Zgodnie z klasyczną definicją gatunek mowy może zostać opisany jako względnie trwała forma wypowiedzi, odznaczająca się specyficzną dla siebie tematyką, stylem oraz formą kompozycyjną, wyznaczanymi przez cel i specyfikę dziedziny porozumiewania się. Gatunkami mowy są nie tylko tradycyjne gatunki literackie, takie jak wiersz, poemat lub powieść, mimo iż to im zazwyczaj poświęca się najwięcej uwagi, ale również formy wypowiedzi potocznej i użytkowej, jak na przykład dialog, list, opowiadanie potoczne czy wykład³.

Twórczość Newmana obfituje w rozmaite gatunki mowy. Możemy znaleźć wśród nich przykłady gatunków literackich, takich jak wiersz, dramat czy powieść; użytkowych, takich jak list, wykład czy kazanie; naukowych, takich jak traktat teologiczny lub opracowanie historyczno-teologiczne; publicystycznych, takich jak recenzja i artykuł prasowy; pobożnościowych, takich jak modlitwa, jak i bardzo osobiste pamiętniki.

Tabela 1 prezentuje gatunki języka obecne w działalności pisarskiej Newmana do 1845 r., czyli do jego oficjalnej konwersji na katolicyzm. Podane w nawiasie daty wskazują datę publikacji⁴. W zestawieniu ujęto także te dzieła Newmana, które zostały opublikowane już po jego konwersji lub nawet po jego śmierci w 1890 r., ale co do których wiadomo, iż powstały w okresie, kiedy Newman był anglikaninem. Podane tytuły zachowują oryginalne, angielskie brzmienie. Tam, gdzie istnieje opublikowany polski przekład dzieła Newmana, podano brzmienie jego tytułu w nawiasie, a dane bibliograficzne w przypisie⁵.

³ M. Bachtin, *Estetyka twórczości słownej*, tłum. D. Ulicka, Warszawa 1986, s. 348-350.

⁴ Opracowania Tabeli 1 oraz 2 dokonano na podstawie zestawienia chronologicznego dzieł Newmana, dostępnego na stronie internetowej „Newman Reader” <www.newmanreader.org>, prowadzonej przez amerykański „The National Institute for Newman Studies” (Narodowy Instytut Badań nad Newmanem) z siedzibą w Pittsburghu w stanie Pensylwania.

⁵ W przekładzie na język polski ukazała się jak dotychczas znikoma część dorobku pisarskiego Newmana. Warto zwrócić uwagę, że oprócz kilku dzieł, przetłumaczonych w całości, istnieją także prace przełożone fragmentarycznie i udostępniane zarówno w druku, jak i w Internecie.

Tabela 1. Klasyfikacja genologiczna dzieł Johna Henry'ego Newmana z anglikańskiego okresu życia pisarza (do 1845 r.)

Gatunek mowy	Dzieła
Opracowanie historyczno-teologiczne	„Arians of the Fourth Century” (1833), „Lives of the English Saints” (1843), „Historical Sketches” (1872)
Traktat teologiczny	„Tracts for the Time” (1833-1841), „Retraction of Anti-Catholic Statements” (1845)
Kazanie	„Sermons” (z lat 1824-1843, wyd. 1991-2012), „Parochial and Plain Sermons” („Kazania parafialne”) (1834-1843) ⁶ , „Oxford University Sermons” („Kazania uniwersyteckie”) (1843) ⁷ , „Sermons on Subjects of the Day” (1843)
List	„Letters and Diaries” (10 tomów z lat 1801-1845)
Pamiętnik	„Letters and Diaries” (10 tomów z lat 1801-1845)
Recenzja	„British Critic” (1836)
Artykuł prasowy	„Historical Sketches” (1872), „Discussions and Arguments” (1872)
Wykład	„Lectures on Justification” (1838), „Lectures on the Prophetical Office of the Church” („Via Media”) (1837), „Discussions and Arguments” (1872)
Esej	„Essays on miracles” (1843), „An Essay on Development of Christian Doctrine” (1845) („O rozwoju doktryny chrześcijańskiej”) ⁸ , „Essays Critical and Historical” (1871)
Wiersz	„Lyra Apostolica” (1836) ⁹ , „Verses on Religious Subjects” (1853), „Verses on Various Occasions” (1867) („Poezje” – fragmenty) ¹⁰

Źródło: opracowanie własne

Jeśli chodzi o anglikański okres życia i twórczości Newmana, uwagę zwraca duża liczba prac naukowych: kilka tomów opracowań historyczno-teologicznych, wykłady oraz traktaty teologiczne. To właśnie w tym okresie swojego życia Newman stał się liderem tak zwanego ruchu oksfordzkiego,

⁶ Tłumaczenia pojedynczych kazań spośród 8 tomów „Parochial and Plain Sermons”, przełożone przez różnych tłumaczy, zostały opublikowane tak w formie drukowanej, m.in. w czasopiśmie „Zawsze wierni”, jak i elektronicznej w Internecie. Począwszy od 2012 r. tłumaczenia kolejnych kazań z tego dzieła, dokonywane przez Natalię Sarbinowską oraz Marcina Kuczoka, ukazują się w czasopiśmie „Oratoriana” (od nr 72), wydawanym przez Polską Federację Kongregacji św. Filipa Neri, pod roboczym tytułem „Kazania parafialne”.

⁷ J.H. Newman, Kazania uniwersyteckie. Piętnaście kazań wygłoszonych przed Uniwersytetem Oksfordzkim między 1826 a 1843 rokiem, tłum. P. Kostyło, Kraków 2000.

⁸ J.H. Newman, O rozwoju doktryny chrześcijańskiej, tłum. J. Zielińska, Warszawa 1998.

⁹ „Lyra Apostolica” (1836) to zbiór poezji, których autorami, obok Newmana, są inni działacze z ruchu oksfordzkiego: John Keble, Robert Isaac Wilberforce, John William Bowden, Richard Hurrell Froude oraz Isaac Williams.

¹⁰ Częściowo przełożone i zamieszczone w tomie: J.H. Newman, Rozmyślania i modlitwy. Poezje, tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1995, s. 389-508.

którego celem było doprowadzenie do odnowy Kościoła anglikańskiego w obliczu zagrożenia ze strony sekularyzmu i liberalizmu oraz widma rozpadu. Ratunkiem miały być studia historyczno-teologiczne nad rozwojem chrześcijaństwa, zwłaszcza nad nauką Ojców Kościoła z pierwszych wieków chrześcijaństwa, które miały prowadzić do duchowej odnowy ówczesnego Kościoła anglikańskiego. Obok Newmana znaczącą rolę w ruchu odgrywali inni wybitni duchowni, których łączyły z Newmanem więzy przyjaźni, tacy jak John Keble (1792-1866), Edward Bouverie Pusey (1800-1882), Richard Hurrell Froude (1803-1836), William George Ward (1812-1882) czy Frederick William Faber (1814-1863). Dla badaczy zaangażowanych w ten ruch głównym narzędziem propagowania swoich idei były właśnie traktaty teologiczne wydawane jako „Tracts for the Times” („Traktaty na nasze czasy”) oraz wykłady Newmana, zatytułowane „Lectures on the Prophetic Office of the Church” („Wykłady o urzędzie nauczycielskim Kościoła”), które skupiały się na doktrynie mówiącej, że Kościół anglikański kroczy najlepszą z możliwych dróg, to jest drogą pośrednią (*via media*) pomiędzy skrajnościami zajmowanymi przez głoszący swą nieomylną urzędową Kościół katolicki z jednej strony, a Kościoły protestanckie nauczające o prawie do osądu prywatnego w sprawach wiary z drugiej¹¹.

Obok wymienionych powyżej prac ważną formą oddziaływania na społeczeństwo były kazania „Parochial and Plain Sermons” („Kazania parafialne”), które Newman wygłaszał w Kościele Mariackim w Oksfordzie, gdzie pełnił funkcję proboszcza w latach 1828-1843¹². Dzieło „Parochial and Plain Sermons” obejmuje 8 tomów kazań, wydawanych przez Newmana w latach 1834-1843, a zawierających wybór 191 spośród około 600 kazań, jakie Newman napisał i wygłosił w okresie 1825-1843¹³. Także wiele innych pism Newmana z anglikańskiego okresu jego życia było podporządkowanych ideom ruchu oksfordzkiego, między innymi recenzje publikowane w periodyku „British Critic” czy eseje wydane później w 1870 r. jako „Essays Critical and Historical” („Eseje krytyczne i historyczne”)¹⁴.

W tym okresie życia i twórczości Newmana uwagę zwraca także poezja. To właśnie napisane w tym czasie wiersze, opublikowane między innymi w „Lyra Apostolica” – zbiorowym tomie wierszy, których autorami było kil-

¹¹ G.T. Dennis, Oxford Movement, [w:] New Catholic Encyclopedia, 10, wyd. 2, New York 2002, s. 732-734

¹² I. Ker, John Henry Newman. A Biography, Oxford 2009, s. 90.

¹³ C.S. Dessain, John Henry Newman, wyd. 3, Oxford 1980, s. 15.

¹⁴ G.T. Dennis, Oxford Movement, s. 734.

ku działaczy ruchu oksfordzkiego, zyskiwały popularność i odcisnęły piętno na literaturze i kulturze kolejnych pokoleń. Wśród nich znalazł się wiersz „The Pillar of the Cloud”¹⁵, zaczynający się od słów „Lead, Kindly Light” („Prowadź mnie, Światło” w polskim przekładzie), który Newman napisał w 1833 r., podczas rejsu po Morzu Śródziemnym. W czasie tej podróży Newman zachorował, a po odzyskaniu zdrowia nabrał przekonania, że Bóg prowadzi go i wybiera, by wrócił do Anglii i zaangażował się w odnowę Kościoła. Jednym z pierwszych owoców takiej refleksji był ten właśnie, najśtywniejszy chyba, jego wiersz¹⁶. Oto jego polski tekst w przekładzie Zygmunta Kubiaka (1929-2004)¹⁷:

Prowadź mnie, Światło, swą błogą opieką,
Światło odwieczne!
Noc mroczna, dom mój tak bardzo daleko,
Ty mię prowadź.
Nie proszę rajów odległych widoku,
Starczy promyczek dla jednego kroku.

Nie zawsze tak się modliłem jak teraz,
Światło odwieczne.
Sam chciałem widzieć, sam chciałem wybierać
Swą własną drogę.
Pomimo trwogi łaknąłem barw świata,
Ufny w swą siłę. Przebacz tamte lata.

Tys zawsze trwało, gdym przez ludzką ciemność,
Przez bór, pustynię
Błąkał się dumny. O, czuwaj nade mną,
Aż noc przeminie,
Aż świt odsłoni te drogie postacie,
Którym ukochał niegdyś, którym stracił.

Przełomowym dziełem Newmana w odniesieniu do jego zaangażowania w ruch oksfordzki, a także osobistych poglądów na wiarę, była publikacja „Tract 90” („Traktat 90”) w 1841 r. W tej pracy Newman dokonał interpreta-

¹⁵ Tytuł tego wiersza w dosłownym tłumaczeniu na język polski oznacza „Słup obłoku” i jest wyraźną aluzją do biblijnej sceny ucieczki Izraelitów z Egiptu, opisanej w Wj 13, 21-22: „A Pan szedł przed nimi podczas dnia, jako słup obłoku, by ich prowadzić drogą, podczas nocy zaś jako słup ognia, aby im świecić, żeby mogli iść we dnie i w nocy. Nie ustępował sprzed ludu słup obłoku we dnie ani słup ognia w nocy”.

¹⁶ S. Gilley, *Life and Writings*, [w:] I. Ker, T. Merrigan (red.), *The Cambridge Companion to John Henry Newman*, Cambridge 2009, s. 6.

¹⁷ Tekst zaczerpnięty z: J.H. Newman, *Rozmyślenia i modlitwy. Poezje*, s. 7.

cji 39 artykułów, stanowiących fundament teologii anglikańskiej, jako zgodnych z nauczaniem Kościoła rzymskokatolickiego. Konsekwencją obrania przez Newmana takiego kierunku myślenia było wycofanie się z działalności publicznej w Kościele anglikańskim. Po kilku latach spędzonych na rozmyślaniu w odosobnieniu wioski Littlemore pod Oksfordem Newman publikuje jeszcze esej historyczno-teologiczny „O rozwoju doktryny chrześcijańskiej” (1845), zawierający „Retraction of Anti-Catholic Statements” („Wycofanie antykatolickich twierdzeń”) i oficjalnie przyjmuje wiarę katolicką¹⁸.

TWÓRCZOŚĆ PISARSKA NEWMANA W OKRESIE KATOLICKIM

Pomimo tego, że po konwersji na katolicyzm w 1845 r. Newman stracił posadę nauczyciela akademickiego na Uniwersytecie w Oksfordzie, kontynuował pisanie najróżniejszych form wypowiedzi, których liczba i urozmaicenie ostatecznie osiągnęły większe rozmiary niż w okresie anglikańskim.

Znamienne jest także to, że nawet sam moment konwersji Newmana z anglikanizmu na katolicyzm był związany z umiłowaniem przez niego słowa pisanego. 9 października 1845 r. Newman oficjalnie przyjmuje wyznanie katolickie – odbywa pierwszą spowiedź u bł. Dominika Barberi (1792-1849), który odwiedza go w Littlemore, zaś następnego dnia Newman przyjmuje pierwszą Komunię Świętą. Co ciekawe, z powodu braku innej możliwości – w Littlemore był tylko kościół anglikański – Barberi odprawia mszę świętą dla Newmana na stole, który służył do pisania. Można sobie wyobrazić tylko, jak wielkie znaczenie musiało mieć to zdarzenie dla Newmana, który był tak bardzo przywiązany do słowa pisanego: oto stół słowa, ale także Słowa (bo przecież Biblia – Słowo Boże – stanowiło fundamentalne źródło inspiracji dla jego twórczości) staje się równocześnie Stołem Ciała Pańskiego, które Newman przyjmuje w Komunii Świętej z tego stołu. Ów stół, przedstawiony na Fotografii 1, znajduje się obecnie w Littlemore w Anglii pod opieką siostr ze wspólnoty *The Spiritual Family The Work* (Rodzina duchowa – dzieło)¹⁹, które zamieszkały w budynkach zajmowanych przez Newmana w latach 1842-1845.

¹⁸ G.T. Dennis, *Oxford Movement*, s. 734.

¹⁹ Więcej informacji o tej wspólnotce życia konsekrowanego i ich pracy w Littlemore na rzecz propagowania myśli i życia Johna Henry'ego Newmana: Newman [online]. Newman Friends Int. [dostęp: 2016-09-28]. Dostępny w Internecie: <<http://www.newmanfriendsinternational.org/newman/>>.

Fotografia 1. Stół s(S)łowa stał się Stołem Ciała: stół Johna Henry'ego Newmana, służący do pisania, na którym 10 października 1845 r. w Littlemore bł. Dominik Barberi odprawił mszę świętą, udzielając Newmanowi pierwszej Komunii Świętej (zdjęcie wykonane przez autora artykułu)

Klasyfikacja gatunkowa dzieł Johna Henry'ego Newmana, powstałych w latach 1845-1890 została zaprezentowana poniżej w Tabeli 2.

Tabela 2. Klasyfikacja genologiczna dzieł Johna Henry'ego Newmana z katolickiego okresu życia pisarza (po 1845 r.)

Gatunek mowy	Dzieła
Powieść	„Loss and Gain” (1848), „Callista” (1855) („Kalista”) ²⁰
Kazanie	„Faith and Prejudice and Other Sermons” (1848), „Sermons Preached on Various Occasions” (1874)
Przemówienie	„Discourses to Mixed Congregations” (1849) („O wyższości katolicyzmu” – fragment) ²¹ , „Cathedra Sempiterna” (1853), „Addresses to Cardinal Newman and His Replies” (1879)
Wykład	„Difficulties of Anglicans” (1850), „Present Position of Catholics in England” (1851), „Idea of University” (1852) („Idea uniwersytetu”) ²²
Artykuł prasowy	„The Rambler” (1859-1860), „Development of Religious Error” (1885), „Discussions and Arguments” (1872)
Autobiografia	„Apologia pro Vita Sua” (1864/1865) („Apologia pro vita sua”) ²³
Esej	„The Idea of a University” (1852) („Idea uniwersytetu”), „Grammar of Assent” (1870) („Logika wiary”) ²⁴ , „On the Inspiration of Scripture” (1884)
Traktat teologiczny	„Tracts Theological and Ecclesiastical” (1871)
Opracowanie historyczno-teologiczne	„Historical Sketches” (1872) („Benedyktyni” – fragment) ²⁵
List	„Letters and Diaries” (22 tomy za lata 1845-1890), „Addresses to Cardinal Newman and His Replies” (1879), „Letter to Dr Pusey” (1865) („Odnajdywanie Matki”) ²⁶ , „Five Letters” (1875), „Letter to the Duke of Norfolk” (1875) („O sumieniu”) ²⁷ , „Discussions and Arguments” (1872)
Pamiętnik	„Letters and Diaries” (22 tomy obejmujące lata 1845-1890)
Modlitwa	„Meditations and Devotions” (1881/1887) („Rozmyślenia i modlitwy”) ²⁸

²⁰ J.H. Newman, *Kalista*, tłum. E. Ziemięcka, Warszawa 2009.

²¹ Fragment tego dzieła ukazał się w języku polskim jako: J.H. Newman, *O wyższości katolicyzmu*, tłum. J. Dunin-Borkowski, Warszawa 2006.

²² Idem, *Idea uniwersytetu*, tłum. P. Mroczkowski, Warszawa 1990.

²³ Idem, *Apologia pro vita sua*, tłum. S. Gąsiorowski, Warszawa 2009.

²⁴ Idem, *Logika wiary*, tłum. P. Boharczyk, Warszawa 1989.

²⁵ Fragment tego dzieła ukazał się jako J.H. Newman, *Benedyktyni*, tłum. P. Mroczkowski, Kraków 1993.

²⁶ Idem, *Odnajdywanie Matki. List do wielbnego Edwarda Bouverie Puseya doktora teologii dotyczący jego ostatniego Eireniconu*, tłum. W. Życiński, Niepokalanów 1986.

²⁷ Idem, *List do Księcia Norfolk. O sumieniu*, tłum. A. Muranty, Bydgoszcz 2002.

²⁸ Idem, *Rozmyślenia i modlitwy. Poezje. Inne tłumaczenie na język polski*: J.H. Newman, *O krok bliżej... Medytacje*, tłum. K. Wołodźko, Sandomierz 2008.

Gatunek mowy	Dzieła
Poemat	„The Dream of Gerontius” (1865) („Sen Geroncjusza”) ²⁹
Wiersz	„Verses on Religious Subjects” (1853), „Verses on Various Occasions” (1867) („Poezje” – fragmenty)
Notatka	„Sermon Notes” (za lata 1849-1878, wyd. w 1913)

Źródło: opracowanie własne

Pierwsza rzecz, na którą należy zwrócić uwagę, to wielkość twórczości Newmana w okresie po 1845 r. Jak pokazuje powyższa Tabela 2, liczba napisanych przez niego w tym czasie dzieł, jak również ich urozmaicenie gatunkowe znacznie przewyższają rozmiary wcześniejszej działalności. Niektóre z dzieł Newmana zawierają prace, które łączą różne gatunki języka. Na przykład „Idea uniwersytetu” (1852) to zbiór esejów oraz wykładów, tom „Addresses to Cardinal Newman and His Replies” („Odezwy skierowane do kardynała Newmana i jego odpowiedzi”, 1879) zawiera wypowiedzi Newmana w formie listów oraz przemówień, a z kolei „Discussions and Arguments” („Dyskusje i polemiki”, 1872) jest zbiorem głównie listów i publikacji prasowych. Należy także zwrócić uwagę na fakt, że w katolickim okresie życia pisarza pojawiają się nowe gatunki wypowiedzi, nieobecne w twórczości z okresu anglikańskiego. Chodzi tutaj mianowicie o przemówienie, autobiografię, notatki do kazań, a także o dzieła typowo literackie: powieść oraz poemat.

Autobiografia Newmana – „Apologia pro vita sua” (1864), czyli obrona swojego życia – powstała w zasadzie jako jego odpowiedź na ataki i zarzuty co do nieszczerości w akcie konwersji na katolicyzm, wysuwane przez Charlesa Kingsleya (1817-1875), anglikańskiego duchownego i pisarza o zdecydowanych poglądach antykatolickich. „Apologia” stanowi opis rewolucji umysłowej, jaka dokonała się u Newmana, i przedstawia wiele subtelnych czynników, które wywarły wpływ na jego drogę do Kościoła katolickiego. Swój proces nawrócenia Newman opisuje także w powieściach „Loss and Gain” („Strata i zysk”) (1848) oraz „Kalista” (1856). Ta druga, broniąca wiary katolickiej, powstała jako reakcja na antykatolicką powieść Kingsleya pod tytułem „Hypatia” (1853)³⁰.

Co ciekawe, także notatki do kazań pojawiły się u Newmana w związku z jego nawróceniem na katolicyzm. O ile bowiem anglikańska tradycja kaznodziejska w epoce wiktoriańskiej przewidywała spisywanie kazań przed ich

²⁹ Idem, *Sen Geroncjusza*, [w:] J.H. Newman, *Rozmyślenia i modlitwy. Poezje*, s. 509-546.

³⁰ A. Sanders, *High Victorian Literature (1830-1880)*, [w:] P. Rogers (red.), *The Oxford Illustrated History of English Literature*, Oxford 1987, s. 333.

wyłoszeniem i odczytywanie ich podczas nabożeństwa, o tyle ówczesna praktyka katolicka nakazywała głoszenie kazań *ex tempore* – spontanicznie i naturalnie. Stąd też Newman porzucił swoją wcześniejszą praktykę spisywania kazań, ograniczając się jedynie do sporządzania ułożonych w punktach notatek³¹.

OCENA TWÓRCZOŚCI PISARSKIEJ NEWMANA

W opinii historyków literatury Newman postrzegany jest jako najbardziej znacząca postać literacka ruchu oksfordzkiego.³² Zaznacza się, że jego autobiografia wydana jako „Apologia pro vita sua” to jedna z ważniejszych tego typu prac w XIX w.³³

Niemniej jednak powieści „Loss and Gain” oraz „Kalista”, pomimo szczytnego przesłania, pięknych opisów narracyjnych oraz ciekawych dialogów są oceniane jako sztywne³⁴. Pierwsza z powieści to historia Charlesa Redinga, studenta Oksfordu, w którym krytycy dopatrują się aluzji do postaci Newmana i jego religijnych rozterek prowadzących w konsekwencji do nawrócenia na katolicyzm³⁵. Co ciekawe, druga z powieści Newmana („Kalista”) i wspomniana powyżej „Hypatia” Kingsleya sytuują się w większej grupie powieści brytyjskich z XIX w., które pokazują zainteresowanie klasycznym światem antyku, a zwłaszcza starożytnym Rzymem. Wśród nich można wymienić takie tytuły jak: „The Last Days of Pompeii” („Ostatnie dni Pompei”) (1834) Edwarda Bulwera-Lyttona (1803-1873), „Antonina or the Fall of Rome” („Antonina albo upadek Rzymu”, 1850) Williama Wilkie’go Collinsa (1824-1889) czy też „Marius the Epicurean” („Mariusz epikurejczyk”, 1885) Waltera Patera (1839-1894)³⁶.

Poezja Newmana w opinii krytyków odznacza się z kolei klarownością i precyzją prezentowanych myśli³⁷. Uważa się, że utwory poetyckie pisane przez członków ruchu oksfordzkiego, w tym, obok wierszy Newmana, opublikowanych chociażby w tomie „Lyra Apostolica” (1836) czy późniejszych

³¹ J.H. Newman, *The Idea of a University*, London 1907, s. 420.

³² A. Sanders, *High Victorian Literature*, s. 332-333.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ J.E. Adams, *A History of Victorian Literature*, Oxford 2009, s. 122.

³⁶ R. Jenkyns, *The Classical Tradition*, [w:] R. Cronin, A. Chapman, A.H. Harrison (red.), *A Companion to Victorian Poetry*, Oxford 2002, s. 241.

³⁷ A. Sanders, *High Victorian Literature*, s. 333.

zbiorach „Verses on Religious Subjects” („Wiersze o tematyce religijnej”, 1853) i „Verses on Various Occasions” („Wiersze na różne okazje”, 1867), jak też jego poemat „Sen Geroncjusza” (1865) oraz tomy poezji Johna Keble’a, takie jak „The Christian Year” („Rok liturgiczny”, 1827), „Lyra Innocentium” (1846) i „Miscellaneous Poems” („Wiersze różne”, 1869) składają się na najbardziej znany ruch poetycki wszech czasów, popularnością i poczytnością ustępujący chyba Szekspirowi³⁸.

Najwyżej w oczach krytyków są oceniane kazania Newmana, o których mówi się, że są to arcydzieła literatury religijnej o przenikliwości psychologicznej i mądrości biblijnej, wyróżniające się pięknem języka. Poprzez swój niezmierny charakter oraz dzięki skupieniu się kaznodziei na dążeniu do świętości i na ascezie skutecznie przyciągały one słuchaczy do ideałów ruchu oksfordzkiego³⁹. Ian Ker, czołowy współczesny biograf i badacz myśli Newmana, uważa wręcz, że „Parochial and Plain Sermons” stanowią największe dzieło twórczości pisarskiej w anglikańskim okresie jego życia⁴⁰. Co ciekawe, działalność kaznodziejską Newmana uważa się za źródło odnowy duchowej tak samo anglikanizmu, jak katolicyzmu angielskiego⁴¹.

Aby przedstawić specyfikę cech gatunkowych kazań „Parochial and Plain Sermons”, odniesiemy się do aspektów strukturalnych, pragmatycznych, poznawczych oraz stylistycznych tych kazań⁴². W kwestii struktury kazań pisanych przez Newmana zauważa się brak jasno zarysowanego podziału strukturalnego kazania, zgodnie z zasadą panującą wśród kaznodziei anglikańskiej epoki wiktoriańskiej⁴³. Newman w każdym ze swoich kazań od początku do końca skupia się na jednej myśli przewodniej, której podporządkowany jest cały tekst. Od strony pragmatycznej należy zwrócić uwagę na fakt, że kazania te stanowiły rodzaj literatury ustnej (ang. *oral literature*),

³⁸ S. Prickett, *Tractarian Poetry*, [w:] R. Cronin, A. Chapman, A.H. Harrison (red.), *A Companion to Victorian Poetry*, Oxford 2002, s. 279.

³⁹ G.T. Dennis, *Oxford Movement*, s. 733.

⁴⁰ I. Ker, *John Henry Newman*, s. 90.

⁴¹ K. Panuś, *Historia kaznodziejstwa*, Kraków 2007, s. 347.

⁴² Przeprowadzoną w taki sposób analizę języka „Parochial and Plain Sermons” można znaleźć w książce: M. Kuczok, *The Conceptualisation of the Christian Life in John Henry Newman’s Parochial and Plain Sermons*, Newcastle upon Tyne 2014, s. 64-87 oraz w artykule: M. Kuczok, *An individual realisation of the linguistic genre of sermon in John Henry Newman’s Parochial and Plain Sermons*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 47, 1, 2014, s. 144-158. Inspiracją do opisanej w niniejszym artykule metody analizy genologicznej kazań Newmana jest propozycja metodologiczna przedstawiona w: M. Wojtak, *Styl religijny w perspektywie genologicznej*, [w:] S. Mikołajczak, T. Węclawski (red.), *Język religijny dawniej i dziś*, I, Poznań 2004, s. 104-113.

⁴³ R.H. Ellison, *Orality-Literacy Theory and the Victorian Sermon*, niepublikowana rozprawa doktorska, Denton (Texas) 1995, s. 48-49; 114-115.

łączącej cechy przemówienia i dyskursu literackiego. Zgodnie zatem z obowiązującą zasadą Newman spisywał je przed wygłoszeniem i odczytywał potem z amfony⁴⁴. Dostępność kazań w wersji spisanej była także cenioną w ówczesnych czasach formą umacniania rozwoju duchowego wiernych⁴⁵. Dużą rolę w przekazie przesłania odgrywał etos kaznodziei, dzięki swojej postawie i przykładowi życia Newmanowi udało się wywołać rodzaj wzajemnego magnetyzmu pomiędzy głosicielem Słowa Bożego a słuchaczami kazań⁴⁶. W sferze poznawczej „Parochial and Plain Sermons” bywają określane jako kompendium dogmatyki chrześcijańskiej, obejmujące szeroki zakres tematów teologicznych, z naciskiem na praktyczne i realistyczne zastosowanie nauki kościelnej w życiu chrześcijańskim. Należy także zauważyć, że kazania z pierwszych tomów są zdecydowanie bardziej rygorystyczne niż te z późniejszych, co wiązało się z sympatiami Newmana w czasach jego młodości wobec ewangelikalnej, surowej teologii kalwinistycznej⁴⁷. Komentatorzy twierdzą także, że pisząc kazania, Newman dokonywał nieświadomej projekcji własnej osobowości. Pomimo faktu, że zaimk osobowy „ja” jest prawie nieobecny w tekstach jego kazań, nie sposób nie dostrzec w nich wątków autobiograficznych autora⁴⁸. Pod względem stylistycznym kazania Newmana uderzają prostotą języka i brakiem wyszukanych figur retorycznych. Zamiast nich kaznodzieja często posługiwał się konkretnymi przykładami z życia bohaterów biblijnych, świętych i ludzi Kościoła. Zgodnie ze zwyczajami epoki Newman starał się utrzymać tak zwany „styl realny”, plasujący się pomiędzy językiem potocznym a kwiecistym przemówieniem⁴⁹. Choć stosował takie środki stylistyczne jak metafora, analogia czy symbol, czynił to w sposób umiarkowany i naturalny, nie dla celów ornamentalnych, ale raczej poznawczych, by pomóc słuchaczowi zrozumieć prawdę objawioną w Słowie Bożym⁵⁰.

⁴⁴ Ibidem, s. 35.

⁴⁵ R.B.G. Johnson, *The Catholic Preaching of John Henry Newman and its Relation to Evangelization in the Vatican II Era*, niepublikowana rozprawa doktorska, Pittsburgh (Pennsylvania) 2001, s. 59.

⁴⁶ R.H. Ellison, *Orality-Literacy Theory*, s. 112-115; 118-125.

⁴⁷ R.G.B. Johnson, *The Catholic Preaching*, s. 65-66. Zob. także O. Chadwick, *Newman*, Oxford 1983, s. 19.

⁴⁸ W.D. White, *John Henry Newman, Anglican Preacher: A Study in Theory and Style*, niepublikowana rozprawa doktorska, Princeton (New Jersey) 1969, s. 190-192.

⁴⁹ R.H. Ellison, *Orality-Literacy Theory*, s. 114-117.

⁵⁰ W.D. White, *John Henry Newman*, s. 258; 267; 274-276. Pogłębioną analizę metaforyki pojęciowej w „Parochial and Plain Sermons” można znaleźć [w:] M. Kuczok, *The Conceptualisation of the Christian Life*, s. 90-250.

Trzeba także zaznaczyć, że w przypadku kazań Newmana zamieszczonych w „Parochial and Plain Sermons” mamy do czynienia z indywidualną realizacją wzorca kazania jako gatunku mowy, jaki obowiązywał w Kościele anglikańskim XIX w. Potwierdzeniem wybitnego charakteru kazań Newmana może być chociażby fakt, że z powodu ogromnego popytu na nie doszło do ponownego wydania „Parochial and Plain Sermons” jeszcze za życia Newmana, w 1868 r., co było zdarzeniem bez precedensu⁵¹.

ECHA TWÓRCZOŚCI LITERACKIEJ NEWMANA W KULTURZE I SZTUCE

Twórczość Newmana znalazła zainteresowanie wśród ludzi kultury i sztuki jeszcze za jego życia, a także w kolejnych latach po jego śmierci. Przykłady wpływu twórczości literackiej Newmana na literaturę i sztukę odnotowuje się także w XX i XXI w.

Najbardziej bodaj znanym utworem Newmana pozostaje jego wiersz „The Pillar of the Cloud” z 1833 r. Wiersz został zaadaptowany jako hymn religijny, śpiewany przez wiernych różnych wyznań chrześcijańskich. Dla przykładu, obok śpiewników anglikańskich i katolickich można go znaleźć w repertuarze słynnego mormońskiego chóru „Mormon Tabernacle Choir” z Salt Lake City w amerykańskim stanie Utah.

„Lead, Kindly Light” doczekał się także kilku różnych melodii, komponowanych w XIX i XX w. przez takich brytyjskich kompozytorów, jak John Bacchus Dykes (1823-1876), Charles Henry Purday (1799-1885), Sir Arthur Seymour Sullivan (1842-1900), Sir John Stainer (1840-1901) czy Sir William Henry Harris (1883-1973). Co więcej, jeszcze w XIX w. Edward Henry Bickersteth (1825-1906), anglikański biskup Exeter i poeta, dopisał dodatkową, czwartą zwrotkę do oryginalnego wiersza Newmana, wykonywanego jako pieśń religijna⁵². Tekst Newmana inspirował muzyków również w XXI w. „Lead,

⁵¹ R.H. Ellison, *Orality-Literacy Theory*, s. 15.

⁵² E.H. Bickersteth, *The Hymnal Companion to the Book of Common Prayer*, London 1870. Oto tekst dodatkowej zwrotki:

Meantime, along the narrow rugged path,
Thyself hast trod,
Lead, Saviour, lead me home in childlike faith,
Home to my God.
To rest forever after earthly strife
In the calm light of everlasting life.

W tłumaczeniu na język polski tekst mógłby brzmieć następująco (przekład własny autora artykułu): tym samym czasie, po wąskiej wyboistej ścieżce Ty sam kroczyśz. Prowadź, Zbawco,

„Kindly Light” znalazł się w 2010 r. jako utwór współczesnego angielskiego kompozytora, Roberta Prizemana, na płycie brytyjskiego chóru chłopięcego „Liberia”, zatytułowanej „Peace” („Pokój”). Co ciekawe, widoczne nawiązanie do oryginalnego tekstu Newmana można także odnaleźć w utworze „Lead, Kindly Light” (zamieszczonym w albumie „Fortunate Fall”, „Szczęśliwa wina” z 2013 r.) napisanym i wykonywanym przez piosenkarkę Audrey Assad, która nawróciła się na katolicyzm z protestantyzmu w 2007 r.

O wpływie hymnu opartego na wierszu Newmana na kulturę masową może świadczyć fakt, że znajdujemy odwołania do niego w literaturze. Na przykład w powieści obyczajowej angielskiego pisarza Thomasa Hardy’ego (1840-1928) „Far from the Maddening Crowd” (w polskim przekładzie „Z dala od zgiełku”) z 1874 r., w jednej ze scen słowa pieśni „Lead, Kindly Light” przynoszą głównej bohaterce, Bathshebie, ukojenie i pociechę w obliczu przeżywanych rozterek i smutku⁵³. Z kolei w powieści autobiograficznej Corrie Ten Boom (1892-1983) pod tytułem „The Hiding Place” (w polskim przekładzie: „Bezpieczna kryjówka”) z 1971 r., główna bohaterka Corrie i jej siostra Betsie śpiewają ten hymn, gdy w czasie II wojny światowej są prowadzone do obozu koncentracyjnego w Ravensbrück, dokąd zostały zesłane za pomaganie w ukrywaniu się Żydom na terenie okupowanej Holandii⁵⁴. Nie sposób także pominąć faktu, że ten właśnie hymn miał znajdować się wśród pieśni religijnych wykonywanych przez orkiestrę podczas ewakuacji z tonącego RMS Titanic po tragicznym zderzeniu się statku z górą lodową w nocy z 14 na 15 kwietnia 1912 r.⁵⁵

Warto wspomnieć, że obok wiersza „Lead, Kindly Light” także inne utwory poetyckie Newmana zostały zaadaptowane na pieśni religijne. Przede wszystkim należy tutaj wymienić dwa fragmenty poematu „Sen Geroncjusza” (1865), śpiewane zarówno przez katolików, jak i anglikanów – hymn „Praise to the Holiest in the Hight” (w polskim przekładzie Zygmunta Kubiaka: „Chwała w niebiosach Najświętszemu”) oraz „Firmly I Believe and Truly” (w polskim przekładzie tego samego tłumacza: „Wierzę pewnie, iż moc Boża”). Oprócz nich należałoby wymienić choćby niektóre pozostałe wiersze Newmana, które doczekały się aranżacji muzycznej. Są wśród nich: „Guar-

---

prowadź mnie do domu z dziecięcą ufnością, do domu, do mego Boga, bym odpoczywał już zawsze po ziemskich zmaganiach w łagodnym świetle życia wiecznego.

⁵³ T. Hardy, *Far from the Maddening Crowd* [online]. Free classic e-books [dostęp: 2016-09-11]. Dostępny w Internecie: <<http://www.freeclassicebooks.com/Thomas%20Hardy/Novels/Far%20From%20The%20Madding%20Crowd.pdf>>, s. 655.

⁵⁴ C. Ten Boom, J. Sherrill, E. Sherrill, *The Hiding Place*, London 1976, s. 178.

⁵⁵ S.J. Spignesi, *The Titanic for Dummies*, Hoboken (New Jersey) 2012, s. 141.

dian Angel” („Anioł Stróż”) napisany w 1853 r., a rozpoczynający się słowami „My oldest friend, mine from the hour” („Najstarszy Druhu mój, od pory” w przekładzie Kubiaka), „The Month of Mary” („Miesiąc Maryi”) z 1850 r., zaczynający się od słów „Green are the leaves and sweet the flowers” („Zielone liście i słodkie kwiaty”), czy też „For the Dead” („Za zmarłych”) z 1857 r., rozpoczynający się słowami „Help, Lord, the souls which Thou hast made” („Pomóż, Panie, duszom, które Ty stworzyłeś”). Z kolei cały poemat „Sen Geroncjusza” stał się inspiracją dla słynnego angielskiego kompozytora, Sir Edwarda Williama Elgara (1857-1934), do stworzenia w 1900 r. oratorium pod tym samym tytułem, które szybko zyskało uznanie w świecie muzycznym i jest wykonywane aż do dziś.

PODSUMOWANIE

Dokonany w niniejszym artykule przegląd twórczości pisarskiej Johna Henry’ego Newmana pokazuje dobitnie jej wielowymiarowość i wielokierunkowość, obejmującą co najmniej 15 różnych gatunków mowy o charakterze literackim, naukowym, pobożnościowym, użytkowym, publicystycznym, retorycznym czy też biograficznym. Niemniej jednak można wyróżnić pewne dominujące kierunki w dziełach Newmana zarówno w anglikańskim, jak i w katolickim okresie jego życia. W tym pierwszym Newman jako pisarz zajmował się przede wszystkim traktatami teologicznymi, opracowaniami historyczno-teologicznymi, kazaniem oraz wykładami. W okresie katolickim jego twórczość wyróżniała się poprzez powieści, poematy, autobiografię oraz liczne przemówienia, eseje i listy.

Co się tyczy wartości literackiej twórczości Newmana, znawcy literatury brytyjskiej podkreślają znaczenie jego poezji religijnej oraz kazań z okresu anglikańskiego. W okresie katolickim życia pisarza, pomimo że jego działalność pisarska osiągnęła dużo większe rozmiary niż przed konwersją, najcenniejsze wydają się jego autobiografia „Apologia pro vita sua” oraz poemat „Sen Geroncjusza”.

Największy wpływ na kulturę i sztukę wywarł wiersz „Lead, Kindly Light” („Prowadź mnie, Światło”), który stał się niezwykle popularnym hymnem religijnym o zasięgu ekumenicznym i międzynarodowym. Także poemat „Sen Geroncjusza” doczekał się kompozycji w formie oratorium muzycznego o światowej sławie, a ponadto stał się źródłem dwóch tekstów, które na stałe weszły do kanonu angielskojęzycznych pieśni religijnych.

Podsumowując rozważania, trzeba stwierdzić, że choć nie brak głosów krytycznych na temat twórczości Newmana, chociażby w odniesieniu do jego powieści, nie ulega wątpliwości, że jako autor literatury religijnej Newman osiągnął mistrzostwo. Dotyczy to zarówno pism, które powstały w anglikańskim okresie życia, jak i tych, które napisał już po konwersji na katolicyzm. O wybitnym charakterze twórczości Newmana z pewnością może świadczyć zarówno ogromna poczytność, jakiej dowodzą liczne wznowienia wydań jego poezji, kazań i powieści, jeszcze za jego życia, jak i ponadczasowy charakter zawartych w jego utworach myśli, które nie przestają budzić zainteresowania i inspirować ludzi nauki, kultury i sztuki na całym świecie.

Marcin Kuczok

JOHN HENRY NEWMAN:

A WORDSMITH OF TWO CHRISTIAN CONFESSIONS?

Summary

The present article begins with an overview of John Henry Newman's written works from the perspective of genre studies. First, the authors discuss Newman's preferred genres in the Anglican period of his life, and then the genres he embraced after his conversion to Catholicism in 1845. The analysis shows that Newman's writings from the former period of his life, i.e. theological treatises, lectures, historical works and sermons, are largely inspired by his involvement in the so-called Oxford Movement, whose aim was to study theology and history of Christianity in order to renew the Anglican church of the 19th century. In the Catholic period of Newman's life the most important works are motivated by his conversion and love for the Catholic church, including an autobiography, two novels and poetry. To the literary critics, whose views are presented in the subsequent part of the paper, the most outstanding of Newman's works are his sermons as well as the autobiography titled "Apologia pro Vita Sua". Newman also gained a popularity for his poetry: his poem "The Pillar of the Cloud", as well as two fragments of a larger poem, "The Dream of Gerontius" and some other verses became popular religious songs, which have been in circulation among believers from both Catholic and Protestant denominations until today. "The Dream of Gerontius" itself inspired Sir Edward Elgar to compose an oratory in the year 1900. Also, "Lead, Kindly Light" has been of interest to artists and writers since its creation in 1833 till the 21st century. The author of the paper concludes that the popularity of Newman's religious literature, as well as its influence on culture, literature, and art may be taken as a proof of Newman's literary mastery.

Bibliografia

- Adams J.E., *A History of Victorian Literature*, Oxford 2009.
- Bachtin M., *Estetyka twórczości słownej*, tłum. D. Ulicka, Warszawa 1986.
- Bickersteth E.H., *The Hymnal Companion to the Book of Common Prayer*, London 1870.
- Chadwick O., *Newman*, Oxford 1983.
- Dennis G.T., *Oxford Movement*, [w:] *New Catholic Encyclopedia*, 10, wyd. 2, New York 2002, s. 732-735.
- Dessain C.S. *John Henry Newman*, wyd. 3., Oxford 1980.
- Ellisson R.H., *Orality-Literacy Theory and the Victorian Sermon*, niepublikowana rozprawa doktorska, Denton (Texas) 1995.
- Gilley S., *Life and Writings*, [w:] I. Ker, T. Merrigan (red.), *The Cambridge Companion to John Henry Newman*, Cambridge 2009, s. 1-28.
- Hardy T., *Far from the Madding Crowd* [online]. Free classic e-books [dostęp: 2016-09-11]. Dostępny w Internecie: <<http://www.freeclassicebooks.com/Thomas%20Hardy/Novels/Far%20From%20The%20Madding%20Crowd.pdf>>.
- Jenkyns R., *The Classical Tradition*, [w:] R. Cronin, A. Chapman, A.H. Harrison (red.), *A Companion to Victorian Poetry*, Oxford 2002, s. 229-245.
- Johnson R.B.G., *The Catholic Preaching of John Henry Newman and its Relation to Evangelization in the Vatican II Era*, niepublikowana rozprawa doktorska, Pittsburgh (Pennsylvania) 2001.
- Ker I., *John Henry Newman. A Biography*, Oxford 2009.
- Ker I., *The father of Vatican II: John Henry Newman and doctrinal continuity* [online]. Australian Broadcasting Corporation [dostęp: 2016-09-11]. Dostępny w Internecie: <<http://www.abc.net.au/religion/articles/2012/10/11/3608166.htm>>.
- Kuczok M., *The Conceptualisation of the Christian Life in John Henry Newman's Parochial and Plain Sermons*, Newcastle upon Tyne 2014.
- Kuczok M., *An individual realisation of the linguistic genre of sermon in John Henry Newman's Parochial and Plain Sermons*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 47, 1, 2014, s. 144-158.
- Newman J.H., *Rozmyślenia i modlitwy. Poezje*, tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1995.
- Newman J.H., *The Idea of a University*, London 1907.
- Panuś K., *Historia kaznodziejstwa*, Kraków 2007.
- Prickett S., *Tractarian Poetry*, [w:] R. Cronin, A. Chapman, A.H. Harrison (red.), *A Companion to Victorian Poetry*, Oxford 2002, s. 279-290.
- Sanders A., *High Victorian Literature (1830-1880)*, [w:] P. Rogers (red.), *The Oxford Illustrated History of English Literature*, Oxford 1987, s. 326-378.
- Spignesi S.J., *The Titanic for Dummies*, Hoboken (New Jersey) 2012.
- Ten Boom C., Sherrill E., Sherrill J., *The Hiding Place*, London 1976.
- White W.D., *John Henry Newman, Anglican Preacher: A Study in Theory and Style*, niepublikowana rozprawa doktorska, Princeton (New Jersey) 1969.
- Wick-Alda U., Wodrazka P.B., *Jan Henryk Kardynał Newman – nowy Błogosławiony Kościoła*, [w:] U. Wick-Alda, P.B. Wodrazka, *Prowadziło go łagodne światło. Błogosławiony John Henry Newman*, tłum. M. Stebart, b.m.w. 2011, s. 3-16.
- Wojtak M., *Styl religijny w perspektywie genologicznej*, [w:] S. Mikołajczak, T. Węclawski (red.), *Język religijny dawniej i dziś, I*, Poznań 2004, s. 104-113.
- Życiński W., *Newman*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, 13, Lublin 2009, s. 972-973.

Polskojęzyczna bibliografia dzieł Newmana

- Newman J.H., *Apologia pro vita sua*, tłum. S. Gąsiorowski, Warszawa 2009.
- Newman J.H., *Benedyktyni*, tłum. P. Mroczkowski, Kraków 1993.
- Newman J.H., *Idea uniwersytetu*, tłum. P. Mroczkowski, Warszawa 1990.

- Newman J.H., *Kalista*, tłum. E. Ziemięcka, Warszawa 2009.
- Newman J.H., *Kazania uniwersyteckie. Piętnaście kazań wygłoszonych przed Uniwersytetem Oksfordzkim między 1826 a 1843 rokiem*, tłum. P. Kostyło, Kraków 2000.
- Newman J.H., *List do Księcia Norfolk. O sumieniu*, tłum. A. Muranty, Bydgoszcz 2002.
- Newman J.H., *Logika wiary*, tłum. P. Boharczyk, Warszawa 1989.
- Newman J.H., *O krok bliżej... Medytacje*, tłum. K. Wołodźko, Sandomierz 2008.
- Newman J.H., *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej*, tłum. J. Zielińska, Warszawa 1998.
- Newman J.H., *O wyższości katolicyzmu*, tłum. J. Dunin-Borkowski, Warszawa 2006.
- Newman J.H., *Odnajdywanie Matki. List do wielbnego Edwarda Bouverie Puseya doktora teologii dotyczący jego ostatniego Eireniconu*, tłum. W. Życiński, Niepokalanów 1986.
- Newman J.H., *Rozmyślenia i modlitwy. Poezje*, tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1995.
- Newman J.H., *Sen Geroncjusza*, [w:] Newman J.H., *Rozmyślenia i modlitwy. Poezje*, tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1995, s. 509-546.